

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΘΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΝΕΕΜΙΟΥ*

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΣΙΜΩΤΑ, ΔΡΟΣ Θ.

ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ

Τὰ γεγονότα τοῦ πρώτου μετὰ τὴν Βαβυλωνίων αἰχμαλωσίαν αἰῶνος ἔχουν μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν συνεκροτεῖτο ἡ ἄρτι ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας παλιννοστήσασα κοινότης καὶ ἐτίθεντο αἱ βάσεις τοῦ μετέπειτα Ἰουδαϊσμοῦ. Ποικίλης φύσεως δυσχέρειαι παρουσιάσθησαν, αἵτινες παρημπόδιζον τὸ ἔργον τῆς ἀνασυγκροτήσεως, ἡ δὲ νεοσυμπληθεῖσα Ἰουδαϊκὴ κοινότης παρουσίαζε κατάστασιν ἀθλιότητος κινδυνεύουσα νὰ ἀφομοιωθῇ πρὸς τὸ εὐρεθὲν ξένον ἐν τῇ ἄλλοτε γῆ τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα περιβάλλον καὶ νὰ ἀφανισθῇ. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου τούτου ἐπενέβη ὁ ἐπιφανὴς Ἰουδαῖος τῆς αἰχμαλωσίας Νεεμίας, ὅστις σπουδαίως συνέβαλεν εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς ἐν τῇ πατρίῳ γῆ ἀνασυντασσομένης φυλῆς του. Διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτελεσθὲν ἔργον ὁ Νεεμίας θεωρεῖται ἐκ τῶν σπουδαιότερων θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν προσωπικοτήτων, ποὺ ἔθεσαν τὰ θεμέλια τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Παρά ταῦτα διὰ τὸ ἔργον τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐλάχιστα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον ἔχουν γραφῆ¹. Ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ ἐπικρατοῦσα ἀσάφεια ὡς πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ Νεεμίου καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς πρώτους μεταιχμαλωσιακοὺς χρόνους. Εἰς τὴν περὶ τοῦ Νεεμίου ἔρευναν παρουσιάζονται σήμερον σοβαραὶ δυσχέρειαι. Ἡ

* Ὑπὸ τὸν τίτλον «Νεεμίας» ἐδημοσιεύθη μελέτη ἡμῶν, τῆς ὁποίας πολλὰ σημεῖα παρουσιάζονται καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἐκ διαφόρου πως ἐπόψεως θεωρούμενα.

1. Αἱ ὑπάρχουσαι σχετικαὶ ἐργασίαι εἶναι κυρίως ὑπομνήματα εἰς τὰ βιβλία Ἐσδρα-Νεεμίου, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν βεβαίως τὴν μοναδικὴν πηγὴν πληροφοριῶν περὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τοῦ Νεεμίου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας Ἑλλήνων καὶ Λατίνων οὐδεὶς κατέλιπεν ὑπόμνημα εἰς τὰ βιβλία ταῦτα. Τοῦτο ὀφείλεται πρῶτον μὲν εἰς τὸ ὅτι ταῦτα βρίθουν διαφόρων καταλόγων ὀνομάτων καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐθεωρήθησαν κατάλληλα δι' ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν καὶ δεῦτερον εἰς τὸ ὅτι ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ δὲν ἐνδιεφέρετο ἰδιαιτέρως διὰ τὰ ἐν αὐτοῖς ἐξιστορούμενα γεγονότα, ἤτοι διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος, τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ καὶ τῆς πόλεως Ἱερουσαλήμ (πρβλ. καὶ H. Schneider, Die Bücher Esra und Nehemia, σ. 1).

μετά χειρας μελέτη έρευνᾶ τὰ σχετικὰ προβλήματα μετὴν ἐπίδιωξιν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν σαφεστέραν τοποθέτησιν τῶν προβλημάτων τούτων καὶ ἴσως καὶ εἰς τὴν ὀριστικὴν τινῶν λύσιν.

α') Δύσκολα εἶναι τὰ προβλήματα τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν ἐν τῷ φερωνύμῳ βιβλίῳ ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου, καθὼς καὶ τῆς γνησιότητος τμημάτων τινῶν τοῦ βιβλίου. Μετ' αὐτῶν συνδέεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰ ἐκτὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὑπάρχοντα ἀπομνημονεύματα. Ἡ ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Νεεμίου προέλευσις τῶν ἀπομνημονευμάτων τούτων δὲν ἀμφισβητεῖται σήμερον σοβαρῶς, διότι πολλοὶ καὶ ἰσχυροὶ λόγοι συνηγοροῦν ὑπὲρ αὐτῆς. Περὶ τῆς ἀρχικῆς ὁμοῦς μορφῆς καὶ ἐκτάσεως ὑπάρχουν διάφοροι γνῶμαι. Γενικῶς παραδεκτὸν εἶναι, ὅτι τὰ κεφάλαια 1-7 καὶ 11-13 περιλαμβάνουν τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου, χωρὶς ὁμοῦς πάλιν νὰ ὑπάρχῃ συμφωνία περὶ τοῦ ποῖα εἶναι τὰ ἀναμφισβητήτως γνήσια τμήματα τῶν κεφαλαίων τούτων.

Πολλοὶ ἐρμηνευταί, ἐν οἷς καὶ ὁ ριζοσπαστικὸς θεολόγος G. Hölcher², ἀρνοῦνται τὴν γνησιότητα τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ 1ου κεφαλαίου, ἥτοι τῶν στίχ. 5-11. Τὰ προσαγόμενα κατὰ τῆς γνησιότητος ἐπιχειρήματα δὲν στεροῦνται πειστικότητός τινος. Παρὰ ταῦτα νομίζομεν ὅτι ὑπάρχουν σοβαροὶ καὶ ἰδία ἐσωτερικοὶ λόγοι, οἵτινες νῦν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἐκτίθενται, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ἡ γνησιότης καὶ τῶν τμημάτων τούτων τοῦ 1ου κεφαλαίου.

Καὶ ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα φράσεων ἢ στίχων τῶν κεφαλαίων 2, 3, 4, 6 καὶ 13 παρουσιάσθησαν ἀμφιβολίαι ἔνεκα διαφόρων λόγων, ὧν τινες εὐσταθοῦν. Ἄλλ' αἱ σπουδαιότεραι συζητήσεις ἐγένοντο ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν ἐν 3, 1-32. 7, 6-73³. 11, 3-36. 12, 1-26 (1-9. 10-11. 12-21. 22-26) περιεχομένων καταλόγων ὀνομάτων. Πολλοὶ νομίζουν ὅτι οἱ κατάλογοι οὗτοι δέον νὰ θεωρηθοῦν ὡς μεταγενέστεραι προσθήκαι καὶ ὡς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντες πρὸς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου. Ἄλλ' οἱ κατάλογοι οὗτοι δὲν εἶναι πάντες τῆς αὐτῆς φύσεως. Διότι ὁ ἐν 3, 1-32 περιλαμβάνει τοὺς μετασχόντας εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν τειχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ Ἰουδαίους, ἥτοι τοὺς ἀμέσους συνεργάτας τοῦ Νεεμίου· ὁ ἐν 7, 6-73 περιλαμβάνει τοὺς ἐκ τῆς βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας ὑπὸ τὸν Ζοροβάβελ παλιννοστήσαντας, καὶ ἄρα πρόσωπα μηδαμῶς σχετιζόμενα πρὸς τὸν Νεεμίαν καὶ τὸ ἔργον του· ὁ ἐν 11, 3-36 περιλαμβάνει τοὺς μετὰ τὸ πρὸς ἐποικισμὸν τῆς Ἱερουσαλήμ σχέδιον τοῦ Νεεμίου ἐλθόντας καὶ αὐτόθι ἐγκατασταθέντας· ἐν 12, 1-26 ὑπάρχουν τρεῖς διαφόρου φύσεως κατάλογοι ἥτοι: α) τῶν ἱερέων καὶ λευϊτῶν, τῶν μετὰ Ζοροβάβελ καὶ Ἰησοῦ (τοῦ υἱοῦ Ἰωσεδὲκ), τουτέστιν ἀμέσως μετὰ τὴν Βαβυλωνίον αἰχμαλωσίαν, παλιννοστησάντων (στ. 1-9)· β) τῶν ἀπὸ τοῦ μόλις

2. Bl. G. Hölcher, Die Bücher Esra und Nehemia σ. 526.

3. Ἡ παραπομπὴ κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ A. Rahlfs (κατὰ τὸ Μασσωριτικὸν κείμενον 7, 6-72β).

μνημονευθέντος Ἰησοῦ μέχρι τοῦ Ἰαδου (Jaddua) ἀρχιερέων, ἦτοι τῶν ἀπὸ τοῦ 520 ἕως τοῦ 330 π.Χ. περίπου (στ. 10-11)· γ) τῶν ἱερέων καὶ λευϊτῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰωακίμ, τούτέστιν ἐκ τῆς ἐποχῆς πρὸ τοῦ Νεεμίου (στ. 12-21)· προστίθενται δὲ καὶ σημειώσεις περὶ τῶν λευϊτῶν (στ. 22-26). Ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ θὰ καταδειχθῇ ὅτι ὁ ἐν 3, 1-32 δὲν διακόπτει τὸ κείμενον τῶν ἀπομνημονευμάτων, τούναντίον δὲ ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν αὐτῶν συνέχειαν. Τὸ αὐτὸ καὶ διὰ παρομοίους λόγους ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἐν 11, 3-36 καταλόγου προσώπων. Ἐξ ἀντιθέτου θὰ καταδειχθοῦν οἱ λόγοι, δι' οὓς ὁ ἐν 7,6-73 κατάλογος, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἐν 12,1-26 καταλόγων, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ θέσιν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τοῦ Νεεμίου. Προβλήματα παρουσιάζει καὶ τὸ 12, 27-47, ἡ γνησιότης μεγίστου μέρους τοῦ ὁποίου ἀμφισβητεῖται ὑπὸ πολλῶν. Δι' ἐπισταμένης φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρεύνης τοῦ ἐν λόγῳ τμήματος ὑποστηρίζεται, ὅτι τοῦτο εἶναι μὲν κατ' ἀρχὴν τοῦ Νεεμίου, παρουσιάζει ὁμως πολλὴν ἐπεξεργασίαν.

Διὰ συγκρίσεως τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου πρὸς παρόμοια ἐξωβιβλικὰ κατεβλήθησαν πολλαὶ προσπάθειαι ἀναδείξεως ὁμοιοτήτων μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς. Ἄλλοι ὑπεστήριξαν, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐξάρτησις τῶν πρώτων ἐκ τῶν δευτέρων. Οὕτω ὁ Mowinkel, θεωρεῖ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου οἶονεὶ ἀπομίμησιν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἀσσυροβαβυλωνίων βασιλέων⁴. Θὰ ἐπιχειρηθῇ κατωτέρω διὰ μακρῶν νὰ καταδειχθῇ ὅτι αἱ περὶ ἀπομιμήσεως κλπ. ἀπόψεις αὗται εἶναι πεπλανημέναι καὶ ἄρα ἀπαράδεκτοι. Τὰ περὶ ἀμέσου ἐξαρτήσεως τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου ἐξ ἐξωβιβλικῶν παρομοίων ἀπομνημονευμάτων καταδεικνύονται ὡς παρακεκινδυνευμένα, παρουσιάζονται δὲ τούναντίον σαφῆ δείγματα αὐτοτελείας καὶ οὐκ ὀλίγαι οὐσιώδεις διαφοραὶ πρὸς τὰ ἐξωβιβλικά, κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν.

β'. Περισσότερον σοβαρὸν παρουσιάζεται τὸ πρόβλημα τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Νεεμίου. Μετ' αὐτοῦ συνδέεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ Νεεμίου πρὸς τὸν κατὰ τὴν αὐτὴν, ὡς τοῦλάχιστον πιστεύεται, ἐποχὴν δράσαντα Ἐσδραν. Ἀρχαίῳθεν παρουσιάσθη πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἀβεβαιότης τις, ἣτις συνεχισθεῖσα μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων ὠδήγησεν εἰς μῆπω ἀρθείσας παρεξηγήσεις καὶ πλάνας. Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου καὶ ὅλον τὸ φερώνυμον βιβλίον δὲν παρέχουν σαφεῖς πληροφορίας, ὥστε νὰ μὴ εἶναι εὐκόλος ἡ λύσις τῶν σχετικῶν ἀποριῶν. Οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ἐχαρακτήρισαν ἕκαστος κατὰ διάφορον τρόπον τὸν Νεεμίαν καὶ τὸ ἔργον του. Ἐν τῇ Σοφ. Σειράχ π.χ. μετ' ἐγκωμίων μνημονεύεται οὗτος ὁμοῦ μετὰ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν Ζοροβάβελ, καὶ Ἰησοῦ (τοῦ

4. S. Mowinkel, Die vorderasiatische Königs- und Fürstentumskriften, σ. 278 ἐξ.

υιού Ἰωσεδέκ), οἵτινες ἐπανεληθόντες ἐκ τῆς βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας ἀναδιωργάνωσαν τὴν Ἰουδαϊκὴν κοινότητα⁵. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ Β' Μακκαβαίῳ ἐπαινεῖται ὁ Νεεμίας δι' ἀξιώπεινα ἔργα, οἷον διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ συγκρότησιν βιβλιοθήκης, τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κανόνος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κ.ἄ⁶. Παρὰ τῷ Ἰωσήφῳ ἀναφέρεται μετὰ θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ, ἐξ οὗ ἀσφαλῶς ἐμφαίνεται ἡ αἴγλη, ἡ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως τούτου περὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Νεεμίου καὶ ἡ ἰδιαίτερα ἐκτίμησις τῆς ὁποίας ἔχαιρεν οὗτος κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους παρὰ τῷ Ἰουδαϊκῷ λαῷ. Ὑπάρχουν ὅμως πάλιν καὶ μαρτυρίαι παρουσιάζουσαι τὸν Νεεμίαν ὅλως διαφόρως. Ἐν τῷ Ταλμουδ π.χ. μνημονεῦεται μᾶλλον δυσμενῶς χαρακτηριζόμενος καὶ ὡς ἐγωιστής⁷, ἐνῶ ὑπερεπαίνειται ὁ Ἔσδρας, ὁ ὁποῖος πάλιν παραδόξως δὲν μνημονεῦεται ἐν Σ. Σειρ. 49, 11-13, ἐνθα ὁπωσδήποτε εἶδει νὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ καὶ ἀπλοῦς ἔστω λόγος.

Ἐκ τούτων ἦτο ἐπόμενον νὰ δημιουργηθοῦν ἀπορίαι ὡς πρὸς περὶ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῆς προσωπικότητος τοῦ Νεεμίου καὶ ἄρα καὶ τῆς τοῦ Ἔσδρα. Οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί, ἐπιχειρήσαντες νὰ διαφωτίσουν τὸ πρόβλημα, περιέπεσαν εἰς τοιαῦτα σφάλματα, ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ μειωθῇ ἢ ἔστω νὰ ἀμφισβητηθῇ τὸ ἄλλως μέγα κύρος τοῦ Νεεμίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐκφραστοῦν ἀμφιβολίαι καὶ περὶ αὐτὴν τὴν ἱστορικότητα τοῦ Ἔσδρα.

Τὰς ἀμφιβολίας ταύτας ἐνίσχυσεν ἐμμέσως καὶ ἡ ἐπικρατήσασα ἀβεβαιότης ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν μεταξὺ τοῦ Ἔσδρα καὶ τοῦ Νεεμίου σχέσιν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο οὐδῶλως εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ προηγούμενον, διότι, ὡς ἐκτίθεται κατωτέρω, δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ προσδιορίζει καὶ τὴν ἠθικὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἐν γένει προσωπικότητα τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἐκ τοῦ προβλήματος τούτου καὶ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης λύσεώς του ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ περὶ τῆς ἱστορικότητος τοῦ Ἔσδρα προβλήματος.

Συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν ὁ Νεεμίας τυγχάνει μεταγενέστερος τοῦ Ἔσδρα, τοῦτο δὲ βασιζέται ἐπὶ τῆς βιβλικῆς πληροφορίας, καθ' ἣν ὁ Ἔσδρας ἀφίχθη εἰς Ἱερουσαλὴμ τὸ 7ον καὶ ὁ Νεεμίας τὸ 20ὸν ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρταξέρξου⁸. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἠμφισβητήθη ἡ προτεραιότης τοῦ Ἔσδρα, διότι ἤρχισε νὰ πιστευθῆται ὅτι ὁ Ἀρταξέρξης ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔδρασεν οὗτος, δὲν ἦτο ὁ Α', ὁ Μακρόχειρ (465-424), ἀλλ' ὁ Β', ὁ Μνήμων (405-358). Ἐντεῦθεν προὐκλήθησαν πολλαὶ ἐρευναι, αἵτινες ἐδημιούργησαν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον μέχρι σήμερον δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιλυθῆ. Ὁπωσδήποτε μετὰ τὰς τῶν παύρων τῆς Ἑλεφαντίνης ἱστορικῆς πληροφορίας

5. Βλ. Σ. Σειρ. 49 11-13.

6. Βλ. Κυρίως Β. Μακκ. 2, 13.

7. Βλ. Sanh. 93 β.

8. Βλ. Β'. Ἔσδρα 7,9 Νεεμ. 1,1.

δὲν ὑπάρχει πλέον ἀξία λόγου ἀμφισβήτησις περὶ τῆς ἐν τῷ 20ῷ ἔτει τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου τοῦ Α' (445 π.Χ.) ἀφίξεως τοῦ Νεεμίου εἰς Ἱερουσαλήμ⁹, ὥστε τὸ πρόβλημα νὰ περιορίζηται μόνον εἰς τὸν Ἔσδρα. Τρεῖς δὲ εἶναι αἱ ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ κύριον κέντρον τῶν συζητήσεων καὶ ἐρευνῶν καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἐκάστη ἔχει πολλοὺς θιασώτας καὶ γενναίους ὑποστηρικτάς¹⁰ ἦτοι· α) ἡ κατὰ τὴν παράδοσιν ἀποψις, καθ' ἣν ὁ Ἔσδρας ἀφίχθη τὸ 7ον ἔτος τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου τοῦ Α', τοῦ Μακρόχειρος, ἦτοι τὸ 458 π.Χ.· β) ἡ ἀρνηθεῖσα τὴν ἀποψιν ταύτην νεωτέρα γνώμη, καθ' ἣν οὗτος ἀφίχθη τὸ 7ον ἔτος τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου οὐχὶ τοῦ Α', ἀλλὰ τοῦ Β', τοῦ Μνήμονος, ἦτοι τὸ 398 π.Χ.· γ) ἡ οὕτως εἰπεῖν συμβιβαστικὴ ἀποψις, καθ' ἣν ὁ Ἔσδρας ἀφίχθη εἰς Ἱερουσαλήμ τὸ 37ον¹¹ ἔτος τῆς βασιλείας Ἀρταξέρξου τοῦ Α', ἦτοι τὸ 428 π.Χ. Ἡ παρούσα μελέτη ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ πρώτη ἀποψις διὰ πολλοὺς καὶ ἰδίᾳ ἱστορικοὺς λόγους δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθή. Ἀλλὰ καὶ ἡ τρίτη ἀποψις κρίνεται ὡς ἀπίθανος, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐνοηθῇ ἡ μεταβολὴ τοῦ κειμένου ἄνευ σοβαροῦ λόγου καὶ θετικῆς πρὸς τοῦτο βάσεως. Διὰ νέων ἐπιχειρημάτων καταδεικνύεται ὅτι εἶναι βεβαία ἡ προτεραιότης τοῦ Νεεμίου πρὸ τοῦ Ἔσδρα καὶ ἡ ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Β' δράσις τοῦ τελευταίου. Ἐντεῦθεν ἐξάγεται καὶ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκάτερος τούτων ἔδρασεν αὐτοτελῶς καὶ ἀσχέτως πρὸς τὸν ἕτερον.

Διὰ τῆς ἐξακριβώσεως τῶν ἱστορικῶν τούτων γεγονότων προάγεται πλὴν ἄλλων καὶ ἡ λύσις δύο σπουδαίων προβλημάτων, ἦτοι· α) ἡ ἄλλως ἀνεξήγητος πλήρης παραλείψις μνείας ἐκατέρου ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν δύο τούτων μεγάλων ἱστορικῶν προσώπων καὶ β) ἡ ἱστορικότης τοῦ Ἔσδρα. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἀδικαιολόγητος ὑπόψια, ὅτι ὁ Ἔσδρας δὲν εἶχεν ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς τὸν Νεεμίαν, διότι ὡς κληρικὸς ἀντέδρα δῆθεν κατὰ τῶν λαϊκοκρατικῶν τάσεων τῆς μεταιχμαλωσιακῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος, παρενέβαλλε δὲ καὶ ἐμπόδια εἰς τὸ κοινωνικὸν ἔργον τοῦ λαϊκοῦ ἡγέτου Νεεμίου. Τὸ δεύτερον πρόβλημα, τὸ ὅποιον ὠδήγησεν εἰς ἱστορικὰς πλάνας, αἴρεται, καθ' ὅσον καθορίζεται ὁ ἀκριβὴς χρόνος τῆς δράσεως τοῦ Ἔσδρα, ἄλλοι δὲ τινες λόγοι ἐρμηνεύουν τὴν ἐν Σ. Σειρ. 49, 11-13 ἄλλως παράδοξον περὶ τοῦ Ἔσδρα σιγῆν, περὶ ἧς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος.

9. Βλ. M. Noth, *Geschichte Israels*, σ. 288. W. Rudolph, *Esra und Nehemia*, σ. 103. Πρβλ. καὶ O. Eissfeldt *Einleitung in das Alte Testament*, σ. 684. Βλ. ὁμως καὶ C. C. Torrey, *The composition and Historical value of Esra-Nehemiah*, σ. 51 ἐξ. τοῦ αὐτοῦ *Ezra studies*, σ. 283 ἐξ. Πρβλ. καὶ H. Rowley, *Sanballat and the samaritan temple* σ. 171.

10. Σημειωτέον ὅτι πλὴν τούτων διευτυπώθησαν καὶ ἄλλα τινὲς ἀπόψεις ὀλιγώτερον πιθαναί, περὶ αὐτῶν δὲ θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῷ οἰκείῳ μέρει.

11. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος προκύπτει ἐκ τῆς μετατροπῆς τοῦ 7 εἰς 37.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Α Ι Π Η Γ Α Ι

Περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Νεεμίου πληροφοροῦμεθα κυρίως καὶ αὐθεντικῶς ἐκ τῶν σχετικῶν ἐπισήμων πηγῶν. Τὰ ἐν αὐταῖς παρεχόμενα ἱστορικά στοιχεῖα εἶναι σχετικῶς πολὺ ὀλίγα, πλὴν ἐλλείπει ἄλλων εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ περιορισθῶμεν εἰς μόνους αὐτάς. Αἱ ἐπίσημοι αὐταὶ πηγαὶ εἶναι βιβλικαὶ καὶ ἐξωβιβλικαί. Εἰς τὰς πρώτας περιλαμβάνονται κατὰ πρῶτον λόγον τὸ βιβλίον τοῦ Νεεμίου καὶ κυρίως τὰ καλούμενα ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον αἱ ἐν τοῖς βιβλίοις Σοφ. Σειράχ καὶ Β' Μακκαβαίων διασωθεῖσαι πληροφορίες. Εἰς τὰς ἐξωβιβλικὰς πηγὰς ἀνήκουν τὰ παρ' Ἰωσήφω καὶ ἐν τῇ ραββινικῇ φιλολογίᾳ ὡς καὶ ἐν τισιν Ἰουδαϊκαῖς παραδόσεσι περὶ Νεεμίου ἀπαντῶντα ἱστορικὰ στοιχεῖα.

ΚΕΦΑΛΙΟΝ Α'

ΑΙ ΒΙΒΛΙΚΑΙ ΠΗΓΑΙ

I. ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ ΝΕΕΜΙΟΥ

1. Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου.

α'. Γενικά: Τὰ καλούμενα ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου ἀποτελοῦν τὸ μέγιστον ἄλλ' ἐν ταῦτὸ καὶ τὸ γνησιώτερον μέρος τοῦ φερωνόμου βιβλίου¹². Ἐν αὐτοῖς ἀναφέρει ὁ Νεεμίας ὅσα ἐθελουσίως ἔπραξεν ἐν Ἱερουσαλὴμ χάριν τοῦ ἐκ τῆς Βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας παλινοστήσαντος Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Εἶναι γεγραμμένα εἰς α' ἐνικ. πρόσωπον καί, θὰ λεχθῆ καὶ κατωτέρα, εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων ἐγγράφων, τὰ ὅποια φέρουν μίαν τόσοσιν προσωπικὴν σφραγίδα¹³. Ἐξ ἀπόψεως φιλολογικῆς ἀποτελοῦν νέον εἶδος Ἰσραηλιτικῆς ἱστοριογραφίας¹⁴. Ἐνεκα τῆς ἀδιαμβισθητῆτος γνησιότητος αὐτῶν ἔχουν τῆς δεούσης προσοχῆς, θεωροῦνται δὲ ὡς σπουδαιότατα κείμενα καὶ πολύτιμοι πηγαὶ πρὸς γνῶσιν τῆς καθόλου Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ κυρίως πρὸς παροχὴν θετικῆς πληροφορίας περὶ τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν συνέβησαν ἐν Ἱερουσαλὴμ. Εἰδικώτερον δὲ ἀποτελοῦν τὰ ἀπομνημονεύματα ταῦτα τὴν αὐθεντικωτέραν πηγὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Νεεμίου. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ

12. Ἐξαιρέσει βεβαίως τμημάτων τινῶν περὶ ὧν ἐλέχθησαν τινὰ γενικῶς, γενήσεται δι' ἐν λεπτομερεῖα λόγος ἐν τῷ οικείῳ μέρει.

13. Βλ. καὶ E. Renan, Histoire du peuple d' Israel IV σ. 93.

14. Βλ. R. Pfeiffer, Introduction to the Old Testament, σ. 837, W. Bayer, Die Memoiren des Statthalter Nehemia σ. 1. Πρβλ. καὶ M. Haller, Das Judentum, σ. 162.

μελέτη, λαμβάνονται ταῦτα ὡς βάσις. Ἴνα δὲ ἡ ἔρευνα σαφῶς στηριχθῆ ἔπι ἀσφαλῶν πηγῶν, ἐπιχειρεῖται κατὰ πρῶτον ἡ λεπτομερῆς καὶ κατὰ τὰς μεθόδους τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς ἐξέτασις αὐτῶν ἐξ ἐπόψεως φιλολογικῆς καὶ ιστορικῆς. Τῆς ἐξετάσεως δὲ ταύτης ἐκρίθη ἀπαραίτητον νὰ προταχθῆ ἡ ἔρευνα περὶ τῶν σχέσεων καὶ ἰδίᾳ τῶν φιλολογικῶν μεταξὺ τῶν ἀπομνημονευμάτων τούτων πρὸς παρόμοια ἐξωβιβλικὰ. Ἡ ἔρευνα αὕτη θέλει ὑποβοηθῆσαι καὶ τὴν ἐκ τῆς ὅλης μελέτης ἐξαγωγὴν γενικωτέρων τινῶν συμπερασμάτων.

β'. Σχέσεις τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου πρὸς ἐξωβιβλικὰ ἀπομνημονεύματα. Τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῶν ἀπομνημονευμάτων παρουσιάζεται τὸ πρῶτον ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ διὰ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου, ὅμοια τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὰ τοῦ Ἔσδρα¹⁵. Ἦδη ὅμως ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων ἦτο τὸ εἶδος τοῦτο εὐρέως γνωστὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀνατολῇ, συνηθέστατα ἀπαντῶν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων. Τοιαῦτα εἶναι αἱ πλάκες τῶν βαβυλωνίων καὶ ἀσσυρίων κυρίως βασιλέων, αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐγγράρακτα μακρὰ κείμενα, ἐντετειχίζοντο δὲ εἰς τὰ θεμέλια ἢ τοὺς τοίχους δημοσίου τινὸς οἰκοδομήματος (ἀνακτόρων, ναοῦ κλπ.) ἢ κατετίθεντο εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ναοῦ. Τὰ ἐγγράρακτα ταῦτα κείμενα, αἱ ἐπιγραφαί, ἦσαν ἐκθέσεις τῶν ἡγεμόνων τούτων περὶ τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐκτελέσει ἢ περὶ σπουδαίων γεγονότων συμβάντων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν των¹⁶. Τοιαύτας ἐπιγραφὰς ἐγνώριζον καὶ κατέλιπον καὶ οἱ Αἰγύπτιοι (νομάρχαι ἢ ἄλλοι ἀνώτατοι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἀξιωματοῦχοι) ὡς καὶ οἱ Σουμέριοι¹⁷. Ἐπιγραφὰς ὁμοίας πρὸς τὰς τῶν Βαβυλωνίων ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ Πέρσαις (ὡς π.χ. αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Κύρου) καὶ παρ' Ἑλλήσι (ὡς π.χ. αἱ ἐπιγραφαὶ Ἀντιόχου τοῦ Σωτήρος)¹⁸. Ὁ φιλολογικὸς χαρακτήρ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εἶναι σχεδὸν ὁ αὐτὸς παρὰ πᾶσι τοῖς μνημονευθεῖσιν ἀρχαίοις ἐν τῇ Ἀνατολῇ λαοῖς, ἀπὸ τῶν Σουμερίων μέχρι τῶν Σελευκιδῶν. Ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦν αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Ἀχαιμενιδῶν, διότι παρουσιάζουν εἰδικὴν ἐπίδρασιν προερχομένην ἐκ τῆς θρησκείας των¹⁹. Διαφορὰ τις παρουσιάζεται καὶ μεταξὺ τῶν Βαβυλωνιακῶν καὶ τῶν Ἀσσυριακῶν αἱ πρῶται ἀναφέρουν εἰρηνικὰ ἔργα, ἐνῶ αἱ δευτέραι ἐκθέτουν πολεμικὰ κατορθώματα καὶ ἐκθειάζουν τὸν βασιλέα ὑπερβαλλόντως²⁰.

Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶχον, δύναται τις νὰ εἴπῃ, τὸν χαρακτήρα τῆς αὐτο-

15. Ὡς ἀνεπιτυχῆς ἀπομίμησις τούτων δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ βιβλίον τοῦ Τωβίτ (βλ. M. Haller μν. ξ., σ. 162).

16. βλ. S. Mowinckel μν. ξ. σ. 278. Πρβλ. καὶ G. Hölcher geschichtschreibung in Israel σ. 127.

17. βλ. S. Mowinckel, ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 279.

18. βλ. O. Weber Die Literatur der Babulonier und Assyrer σ. 222.

19. S. Mowinckel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 281. Πρβλ. καὶ O. Weber μν. ξ. σ. 221.

20. S. Mowinckel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 280. Πρβλ. καὶ O. Webet. ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 227.

βιογραφίας. Τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀνεφέρετο κυρίως εἰς τὰς προσωπικὰς τῶν βασιλέων πράξεις, τὰς ἐχούσας γενικῶς σχέσιν πρὸς τὴν ἐνάσκησιν τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ χορηγηθέντων αὐτοῖς δικαιωμάτων ὡς ἡγεμόνων²¹. Γράφοντες ταῦτα ἐξετέλουν θρησκευτικὸν καθῆκον προσφέροντες οἰονεὶ ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν Θεόν²², καὶ προτρέποντες τοὺς ἐπιγενεστέρους εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ²³. Κύριον δὲ ἐλατήριον τῶν βασιλέων κατὰ τὴν συγγραφὴν τούτων ἦτο, ὡς δύναται τις νὰ πιστεύσῃ, ἡ ἐπιθυμία τῆς ὑστεροφημίας, νὰ δοξάζωνται δηλαδὴ οὗτοι καὶ μετὰ θάνατον.

Τὸ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς κυριαρχοῦν θρησκευτικὸν ὕφος ὑπενθυμίζει ἐν πολλοῖς τὸ ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τοῦ Νεεμίου. Εὐλογον ὅθεν εἶναι νὰ διερωτηθῇ τις μήπως ὑπάρχει σχέσις τις μεταξύ των. Χαρακτηριστικὰ τινὰ σημεῖα παρουσιάζουν ὄντως ὁμοιότητάς τινας· ἡ ἐκλογή π.χ. τοῦ βασιλέως παρὰ τοῖς Ἀσσυροβαβυλωνίοις γίνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ Νεεμίας παρουσιάζεται ἐκλεγείς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ²⁴. τὰ μεγάλα ἔργα τῶν βασιλέων μνημονεύονται ἐνίοτε ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς εἰδήσεως περὶ τῶν γενομένων ἐπισήμων ἐγκαινίων των· καὶ τὸ μέγα ἔργον τὸ Νεεμίου, ἡ ἀνέγερσις δηλονότι τῶν τειχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀκολουθεῖται ὑπὸ τῶν ἐγκαινίων²⁵. οἱ βασιλεῖς ἀναφέρουν πολλάκις ὅτι ἔπραττον τὰ ἀγαθὰ ἔργα ἐν φόβῳ τοῦ Θεοῦ· οὕτω καὶ ὁ Νεεμίας τονίζει ὅτι ἔπραττε πράξεις ἀγαθὰς καὶ ἀπέφευγε τὰς ἀδικίας ἀπὸ προσώπου φόβου Θεοῦ²⁶. ἐκεῖνοι πράττουν ταῦτα προσφέροντες ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν Θεόν, τὸ ἰδεῶδες των εἶναι κυρίως θρησκευτικόν· παρόμοιον ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Νεεμίας²⁷. οἱ ἀνατολιῖται βασιλεῖς χρησιμοποιοῦν περὶ τῶν ἀντιπάλων των βαρυτάτους χαρακτηρισμοὺς ἀποκαλοῦντες αὐτοὺς ἐγκληματίας, κακοποιούς, ἀθέους, δειλοὺς, μισητοὺς ἐκ Θεοῦ καὶ ἐξ ἀνθρώπων· καὶ ὁ Νεεμίας χρησιμοποιεῖ περὶ τῶν ἀντιπάλων του βαρεῖς χαρακτηρισμοὺς²⁸. ὡς δὲ ὁ Assurbanaplu, οὕτω καὶ ὁ Νεεμίας πιστεύει, ὅτι δι' ὅσων ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων καὶ χάριν τοῦ Θεοῦ ἔπραξε, ἔχει ἀποκτήσει θεῖον ὄφελος²⁹.

21. Πρβλ. καὶ A. Kammenhuber, Die Hethitische Geschichtsschreibung, σ. 152.

22. Βλ. καὶ S. Mowinkel μν. ξ. σ. 308. Πρὸβλ. καὶ σ. 312.

23. Ὁ βαβυλωνίος βασιλεὺς Nabu-Kudurriusur (Ναβουχοδονόσορ) γράφει π.χ. τὰ ἐξῆς: «πάντα ὅσα ἔγραφα ὀφείλουν νὰ ἀναγινώσκουν οἱ συνετοὶ ἄνθρωποι καὶ νὰ ἀναμνησκωνται τοῦ μεγαλείου τοῦ Θεοῦ» (Βλ. S. Mowinkel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 313). Τὸ αὐτὸ πνεῦμα χαρακτηρίζει καὶ τὴν «αὐτοβιογραφίαν» τοῦ Χετίτου Βασιλέως Hsttusili τοῦ Γ', ἥτις ἀνάγεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου π.Χ. αἰῶνος (βλ. A. Kammenhuber, μν. ξ., σ. 153).

24. Βλ. Νεεμ. 2, 8. S. Mowinkel ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 287.

25. Βλ. Νεεμ. 12,27-42. S. Mowinkel, αὐτόθι.

26. Βλ. Νεεμ. 5,15 ἐξ. S. Mowinkel, ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 309.

27. Βλ. Νεεμ. 8,5. 2,12. S. Mowinkel. ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 308. Πρβλ. καὶ σ. 312 καὶ 313.

28. Βλ. Νεεμ. 2,19. Πρβλ. καὶ 3,33-37. S. Mowinkel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 307-308.

29. Βλ. Νεεμ. 5,19. S. Mowinkel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 310.

Τὰ γενικὰ ταῦτα μαρτυροῦν σαφῶς, ὅτι ὑπάρχει σχέσηις τις μεταξὺ τοῦ φιλολογικοῦ εἴδους τῶν ἐξωβιβλικῶν ἀπομνημονευμάτων καὶ τῶν τοῦ Νεεμίου. Ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης θὰ ἠδύνατό τις σπεύδων νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι τὰ τοῦ Νεεμίου ἀπομνημονεύματα ἀποτελοῦν ἀπομίμησιν τῶν ἐξωβιβλικῶν, ἀφοῦ τὰ ἐξωβιβλικά εἶναι συνήθη, ὡς ἐλέχθη, πολὺ ἐνωρίτερον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀνατολῇ. Τοιαύτας ὑπερβολικὰς ἀπόψεις ὑπεστήριξαν ἄλλοι τε καὶ ὁ Mowinckel, ὅστις ἰσχυρίσθη ὅτι εἶναι ἐσφαλμένον νὰ ἀναζητῆ τις τὸ πρότυπον τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, διότι ταῦτα συνεγράφησαν, κατὰ τὴν γνώμην του, κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ὕφους τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἀνατολιτῶν βασιλέων³⁰. Ὁ Mowinckel δηλαδὴ θεωρεῖ ὡς βεβαίαν τὴν ἐν ἐπιγνώσει ἢ μὴ ἐν ἐπιγνώσει ἐξάρτησιν τοῦ Νεεμίου ἐξ αὐτῶν, ἐφ' ὅσον τὸ φιλολογικὸν τοῦτο εἶδος ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀνατολῇ³¹. Περισσότερον ὁμως ἐπισταμένη ἐξέτασις τῶν πραγμάτων πείθει, ὡς νομίζομεν, ὅτι αἱ ἀπόψεις αὗται τοῦ Mowinckel δὲν εἶναι ἀπολύτως δεδικαιολογημέναι, ὡς ἥκιστα εὐνοοῦμεναι ἐκ τῶν γεγονότων· διότι πλὴν τῶν μνημονευθειῶν ὁμοιοτήτων ὑπάρχουν καὶ οὐσιώδεις διαφοραὶ περὶ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν αὐτῶν.

Ἐν πρώτοις ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἀνατολιτῶν βασιλέων μετὰ τὸ ὄνομα καὶ πάντας τοὺς τίτλους καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ βασιλέως τιμητικὰ ὀνόματα ἀκολουθεῖ μακρὰ ἢ βραχεῖά τις φράσις, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀναφέρονται τὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλογῆς του ὡς βασιλέως καὶ προστάτου τῆς χώρας καὶ τοῦ λαοῦ. Εἶτα ἀκολουθεῖ τὸ κύριον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς εἰσαγόμενον διὰ τινος φράσεως «κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν», ἐν τέλει δὲ ὑπάρχει εὐχὴ μὲν ὑπὲρ ἐκείνων, οἵτινες θὰ διαφυλάξουν τὴν ἐπιγραφὴν, κατάρρα δε κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον τυχὸν καταστρέψαι αὐτήν³².

Ἡ σύγκρισις τῆς μορφῆς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων πρὸς τὴν τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου παρουσιάζει πλείστας διαφοράς, αἵτινες καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου τοῦ Νεεμίου γίνονται σαφεῖς. Διὰ τοῦτο παραλείπομεν νὰ ἀναγράψωμεν αὐτὰς ἐνταῦθα, ἀρκούμεθα δὲ μόνον νὰ τονίσωμεν, ὅτι καὶ ἡ τῶν ἐξωβιβλικῶν ἐπιγραφῶν ἀρχή, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρατίθενται τίτλοι καὶ τιμητικὰ ὀνόματα, καὶ τὸ τέλος αὐτῶν, ἐνθα ὑπάρχουν εὐλογίαι καὶ κατάρραι, οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἴχνος ὑπάρχουν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Mowinckel, ὅτι τὰ ἐν Νεεμ. 13, 10-13, 28-31 ἀποτελοῦν ἀπομίμησιν τοῦ ὕφους τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιγραφῶν³³, πρέπει

30 S. Mowinckel, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 278.

31 S. Mowinckel, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 279.

32 Κλασσικὸν παράδειγμα τοιοῦτου τρόπου συντάξεως παρέχει ἡ εἰς τὴν τρίτην χιλιετηρίδα π.Χ. ἀναγομένη ἐπιγραφὴ τοῦ Lugalazaggisi (αβασιλέως τῆς Uruk [Erech] ἐν Ν. Βαβυλωνίᾳ). Βλ. S. Mowinckel, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 282.

33 Βλ. S. Mowinckel, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 289.

νά απορριφθῆ ὡς ἀδικοιολόγητος. Διότι ἐνταῦθα ὁ Νεεμίας δὲν ἀναφέρει ἀπλῶς ὅσα καὶ ποῖα ἔργα ἐπετέλεσαν, ἵνα, ὡς ἔπραττον οἱ ἀνατολιῖται ἡγεμόνες, δοξασθῆ καὶ ἀπαθανατισθῆ τὸ ὄνομά του, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον διηγεῖται ἐν λεπτομερείᾳ τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους διέτρεξαν οἱ θρησκευτικοὶ καὶ οἱ ἐθνικοὶ θεσμοὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος, πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ὁποίων μετὰ σθένους ἠγωνίσθη οὗτος, οὐχὶ ἵνα δοξασθῆ καὶ ἐξυμνηθῆ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἵνα τύχη τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ.

Οἱ ἀνατολιῖται ἡγεμόνες γράφουν πομπῶδεις φράσεις, καὶ ἐμφανίζονται ἀγέρωχοι καὶ πλήρεις κενοδοξίας καὶ ὑπερηφανείας εἰς τὰς ἐπιγραφὰς των, ἐνῶ ὁ Νεεμίας γράφει ὡς εὐσεβῆς καὶ ταπεινὸς «δοῦλος Θεοῦ». Ὡς παράδειγμα ἔστω τὸ ὕφος τῆς ἀρχῆς ἐπιγραφῆς τινος τοῦ Ναβουχοδονόσορος περὶ τῆς γενομένης ἀναστηλώσεως τοῦ παλαιοῦ ἀνακτορικοῦ μεγάρου καὶ τῆς ἀνεγέρσεως νέου τινὸς ἐντὸς τῶν τειχῶν· «ἐγὼ εἰμι Ναβουχοδονόσορ, ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλῶνος, ὁ σεβάσμιος ἡγεμὼν, ὁ εὐνοούμενος τοῦ Marduk, ὁ Pontifex maximus, ὁ ἡγαπημένος τοῦ Nebo, ὁ φίλος τῆς σοφίας, ὁ ἀκολουθῶν τὴν ὁδὸν τῆς θεότητος, ὁ ἀείποτε σεβόμενος αὐτήν... ὁ μηδέποτε καταπονούμενος... ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Nabopolassar, τοῦ βασιλέως τῆς Βαβυλῶνος»³⁴. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ ὕφος τοῦ Neriglissar· «ἐγὼ εἰμι Neriglissar, ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλῶνος, ὁ ἔξοχος, ὁ σεβάσμιος, ὁ ἡγαπημένος τοῦ Marduk, ὁ ταπεινόφρων, ὁ ταπεινῶς τὸν Κύριον τῶν Κυρίων σεβόμενος, ὁ σώφρων... ὁ μέγας ἀρχιερεὺς (Priesterkönig), ὁ σοφὸς ἡγεμὼν, ὁ ἥρωας, ὁ τέλειος...»³⁵. Παρόμοιον ὕφος χαρακτηρίζει τὰς ἐπιγραφὰς βασιλέων, ὡς τοῦ Ἀσσυρίου Asarhaddon³⁶, τοῦ Μωαβίτου Mesha³⁷, τοῦ Βαβυλωνίου Nabunaid³⁸, ὡς καὶ πάντων τῶν Νεοβαβυλωνίων βασιλέων, οἵτινες ἠρέσκοντο εἰς πομπῶδεις καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἐκφράσεις³⁹. Ὡς ἤδη ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ Νεεμίας δὲν χρησιμοποιεῖ τοιοῦτον ὕφος, ἀλλὰ γράφει ὡς ταπεινὸς δοῦλος Θεοῦ. Δὲν παραθέτει τίτλους καὶ τιμητικὰ ὀνόματα, οὔτε ἀναφέρει ἐνδόξους προγόνους, ἀρκεῖται δὲ μόνον νὰ σημειώσῃ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς του, Ἀχαλία τινός, προφανῶς ἀγνώστου καὶ ἀσήμου. Ἡ ὑπὸ ἐνίων βασιλέων χρησιμοποίησις τῆς λέξεως «ταπεινός» καὶ «ταπεινόφρων» δὲν σημαίνει ὅτι γράφουν οὗτοι ἐν ταπεινοφροσύνῃ, ὡς πράττει ὁ Νεεμίας, διότι οὗτοι ὁμολογοῦν ἀπλῶς ὅτι εἶναι «ταπεινοὶ» μόνον πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἐμφανίζονται ἔναντι τῶν ἀνθρώπων πλήρεις ἐγωϊσμοῦ καὶ ὑπερηφανείας καὶ μεγαλαυχίας.

34. Βλ. S. Langdon, Die neubabylonischen Königsinschriften, σ. 121-123.

35. Βλ. S. Langdon, μν. ξ., σ. 215.

36. Βλ. H. Gressmann, Altorientalische Texte zum Alten Testament, σ.

354.

37. Βλ. H. Gressmann, μν. ξ., σ. 440.

38. S. Langdon, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 219-297.

39. Περὶ τούτων βλ. σχετικῶς B van de Walle, Inscriptions et autres textes concernant l'histoire biblique, σ. 384-482.

Μετὰ τούτων συνδέεται καὶ ὁ ἐγωκεντρισμός, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ εἰς τὰς ἐπιγραφάς. Οἱ ἀνατολιῖται βασιλεῖς ἀρέσκονται νὰ τονίζουν ἐπιδεικτικῶς, ὅτι πάντα τὰ ἐκάστοτε μνημονευόμενα ἔργα ἐξετέλεσαν ἰδίαις χερσὶν καὶ ἰδίᾳ δυνάμει καὶ ἄνευ βοήθειας τινός, ἐμφανιζόμενοι οὕτως ὡς πανίσχυροι καὶ παντοδύναμοι ἄρχοντες, ὡς οἱ μόνοι ἔξοχοι, οἱ μόνοι ἰσχυροί, οἱ μόνοι μεγαλοπρεπεῖς, οἱ μόνοι γενναῖοι...⁴⁰ Ὁ Νεεμίας ἀντιθέτως δὲν παρουσιάζεται διακατεχόμενος ὑπὸ τοιαύτης τινός ὑπεροψίας, ἀλλὰ τούναντίον παραθέτει ἐν ταπεινοφροσύνῃ μακρότατον κατάλογον τῶν συμπατριωτῶν του, οἱ ὁποῖοι ἐξετέλεσαν τὸ μέγα ὄντως ἔργον τῆς ἐκ νέου ἀνεγέρσεως τῶν τειχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ⁴¹.

Παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Mowinckel φρονεῖ, ὅτι τὰ ἐν Νεεμ. 13,8,25 ἀναφερόμενα περὶ τῆς προσωπικῶς ὑπὸ τοῦ Νεεμίου ἀντιμετωπίσεως τῆς αὐτόθι περιγραφομένης καταστάσεως ὑπενθυμίζουν τὸν ἐγωκεντρισμὸν τῶν ἀνατολιτῶν βασιλέων⁴². Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς πεπλανημένην σύγκρισιν. Διότι μετὰ τὸ ἐν ταῦθα ὑπὸ τοῦ Νεεμίου ἐπιτελεσθέντος ἔργου, ἦτοι τῆς προσωπικῆς ἐπεμβάσεως πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐν τῷ ναῶ σημειωθείσων ἀτασθαλιῶν (13,8) καὶ τοῦ ἐκ τῶν μικτῶν γάμων ἐμφανισθέντος κινδύνου τοῦ παραμερισμοῦ τῆς ἐθνικῆς γλώσσης (13,25) καὶ τοῦ κατορθώματος, ὅπερ ἐκάστοτε οἱ ἀνατολιῖται βασιλεῖς ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ ἴδιοι ἐπετέλεσαν, ὑπάρχει τεραστία οὐσιώδης διαφορά. Οὗτοι ὡς κυβερνῆται ἀχανῶν βασιλείων ἦτο φύσει ἀδύνατον νὰ παρευρίσκωνται πανταχοῦ, νὰ παρακολουθοῦν τὴν ζωὴν τῶν ὑπηκόων καὶ νὰ διαθέτουν χρόνον πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων χάριν αὐτῶν. Τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐξετέλουν πολυπληθεῖς ἀρμόδιοι κρατικοὶ λειτουργοί. Ὁ Νεεμίας ὅμως ἔλθων εἰς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῷ εἰδικῷ σκοπῷ, ἦτοι χάριν τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος, ἦτο ἐπόμενον καὶ ἠδύνατο νὰ παρακολουθῇ ἐπισταμένως τὴν ζωὴν ταύτης, ἐφ' ὅσον ἄλλως τε δὲν ἦτο δυσχερὲς εἰς αὐτὸν νὰ περιέρχεται ἐκάστοτε τὴν μικρὰν ἐκείνην ὑπ' αὐτοῦ κυβερνωμένην περιοχὴν καὶ ἐφ' ὅσον εἶχε προσωπικὸν ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίζῃ τὴν πορείαν τοῦ ἔργου, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς Ἱερουσαλήμ. Εἶναι ἄρα λίαν φυσικόν, ἡμέραν τινὰ νὰ μετέβῃ εἰς τὸν ναόν, ἐνθα ἀντιληφθεὶς τὰς γενομένας ἀτασθαλίας νὰ ἐπενέβῃ προσωπικῶς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως· ἢ περιερχόμενος τὴν πόλιν νὰ ἤκουσεν ὀμιλουμένην ξένην διάλεκτον, καὶ ἀγανακτήσας νὰ ἐχειροδίκησε ἐπὶ τῶν ἐνόχων Ἰουδαίων. "Ἐνεκα λοιπὸν τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντός του καὶ λόγῳ τοῦ μικροῦ τοῦ κύκλου, ἐν τῷ ὁποίῳ οὗτος ἔδρα, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ παρακολουθῇ καὶ νὰ κατευθύνῃ προσωπικῶς τὴν ζωὴν τῆς κοινότητος. Αἱ ἐπεμβάσεις του ἦσαν ἐξ ἴσου εὐχερεῖς, ὅσον καὶ αἱ τοῦ Κυρίου, "Ὅστις περιερχόμενος τὸν ναὸν ἢ τὰς πόλεις καὶ κώμας ἤλεγχε τὰς

40. S. Mowinckel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 299.

41. Νεεμ. 3, 1-32.

παραβάσεις. Ἡ ἐν τῷ ναῷ ἐπέμβασις τοῦ Νεεμίου, καθ' ἣν οὗτος «ἔρριψε πάντα τὰ σκεύη οἴκου Ταββίου ἐξω ἀπὸ τοῦ γαζοφυλακίου»⁴³ ὑπενθυμίζει τὴν ἐπίσης ἐν τῷ ναῷ γενομένην ἐπέμβασιν τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν Οὗτος «ἐξέβαλε πάντας τοὺς παλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε καὶ τὰς καθέδρας τῶν παλοῦντων τὰς περιστεράς»⁴⁴. Ἐκ τῶν λεχθέντων τούτων καθίσταται, νομίζομεν, πρόδηλον, ὅτι ἡ σύγκρισις τῶν ἔργων τούτων τοῦ Νεεμίου πρὸς τὰ ἐν τῇ καυχησιολογίᾳ τῶν ἀνατολιτῶν βασιλέων μνημονευόμενα ἀποτελεῖ πράξιν μὴ ἐπιτρεπομένην ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ περὶ δῆθεν ἀπομιμήσεων καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἰσχυρισμὸς τοῦ Mowinckel εἶναι ἀδικαιολόγητος.

Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει καὶ τὸ ὅτι οἱ ἀνατολιταὶ βασιλεῖς ἰσχυρίζονται ἐν τῷ ἐγωκεντρισμῷ καὶ τῇ μεγαλαυχίᾳ των, ὅτι μόνον νίκας εἶχον γνωρίσει, ἤτταν δὲ οὐδεμίαν! Προφανῶς ὅμως αἱ ἤτται αὐτῶν εἴτε παρασιωπῶνται εἴτε παρουσιάζονται καὶ ὡς νίκαι! Ὁ Sulmannasaridu ὁ Β' π.χ. ἰσχυρίζεται, ὅτι εἰς τοὺς κατὰ τῆς Δαμασκοῦ πολέμους τοῦ μόνου νίκας ἐγνωρίσεν⁴⁵. Παρόμοιόν τι ὅμως οὐδὲν ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Νεεμίᾳ! Οὗτος δὲν ἀναφέρει μόνον τὰ εὐχάριστα καὶ τιμητικὰ ἢ καὶ κολακευτικὰ γεγονότα, ἀλλὰ μνημονεῖ καὶ τὰ δυσάρεστα καὶ τὰ ὀλιγώτερον τιμητικὰ. Δὲν διστάζει π.χ. νὰ σημειώσῃ τὴν οἰονεὶ ἀποτυχίαν τοῦ ἔργου του καθ' ὃν χρόνον ἀπουσίαζεν εἰς Σοῦσα. Μὴ ἐπιδιώκων διὰ τῶν ἀπομνημονευμάτων του προσωπικόν τι ὄφελος, δόξαν π.χ. καὶ ἐπαίνους, ὅπερ θὰ ἤγεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐξιδανίκευσιν τῶν γεγονότων, περιορίζεται εἰς τὴν ἀπολύτως ἀντικειμενικὴν ἔκθεσιν αὐτῶν.

Ἄλλη τις διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἀνατολιτῶν βασιλέων καὶ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου, ἡ ὁποία κέκτηται σπουδαιότητα διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς μορφῆς των, εἶναι ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ ἤρχιζον δι' ἑνὸς ὕμνου πρὸς τὸν Θεὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπηυθύνοντο⁴⁶, ἐνῶ τοιοῦτος ὕμνος οὐδὲ ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου. Ὁ Νεεμίας προφανῶς οὐδένα λόγον εἶχε νὰ ἐπικαλεσθῇ ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει τὸν Θεόν, διότι Οὗτος ἦτο πάντα μετ' αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις οἱ ἀνατολιταὶ βασιλεῖς ἔχουν ὡς πρότυπα αὐτῶν θεοὺς καὶ ἡμιθεοὺς⁴⁷. Τοῦτο ὅμως εἶναι ξένον πρὸς τὸν Νεεμίαν ὡς μονοθεϊστὴν.

Ἐχων τις ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν τῇ Περσικῇ αὐτῇ μακρὰν διαβίωσιν τοῦ Νεεμίου, ἦτο δυνατόν νὰ ἀναμένῃ στενωτέρας πῶς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀπομνημο-

42. S. Mowinckel, αὐτόθι.

43. Neeμ. 13,8.

44. Ματθ. 21,13.

45. Βλ. S. Mowinckel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 305.

46. Βλ. S. Mowinckel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 312.

47. Βλ. S. Mowinckel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 304.

νευμάτων αὐτοῦ καὶ τῶν Περσικῶν ἐπιγραφῶν τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἢ καὶ ἐξάρτησιν ἀκόμη τῶν πρώτων ἐκ τῶν δευτέρων. Ἄλλ' αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται δὲν διεσώθησαν εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν. Τὸ διασωθὲν κείμενον δὲν εἶναι συνεχὲς ἀλλὰ παρουσιάζει κενὰ ἐκ παραφθορᾶς, ἅτινα συμπληροῦνται δι' εἰκασιῶν⁴⁸. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἢ πρὸς αὐτὰς πλήρης σύγκρισις δὲν εἶναι δυνατὴ. Παρὰ ταῦτα δύναται τις καὶ ἐκ τῶν διασωθέντων νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι καὶ κατὰ τὴν μορφήν καὶ κυρίως κατὰ τὸ περιεχόμενον δὲν ἐμφανίζονται σαφεῖς σχέσεις. Ἄλλως τε αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται ἔχουν γραφῇ εἰς τρεῖς (Παλαιοπερσικὴν, Ἑλαμιτικὴν καὶ Βαβυλωνιακὴν)⁴⁹ ἢ καὶ εἰς τέσσαρας ἐνίοτε (Παλαιοπερσικὴν, Ἑλαμιτικὴν, Βαβυλωνιακὴν καὶ Ἱερογλυφικὴν)⁵⁰ γλῶσσας, ἐνῶ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου εἰς μόνην τὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, ὥστε καὶ ἐν τούτῳ νὰ ὑπάρχῃ διαφορὰ μετὰ τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέρων. Ἡ ἐξήγησις δὲ εἶναι καὶ πάλιν εὐκόλος· οἱ Ἀχαιμενίδαι ἔγραφον τὰς ἐπιγραφὰς τῶν εἰς τρεῖς ἢ τέσσαρας γλῶσσας, ὥστε νὰ ἀναγνωσθοῦν αὗται ὑπὸ πολλῶν λαῶν, οἵτινες καὶ νὰ δοξάσουν αὐτούς. Ὁ Νεεμίας ὅμως ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸν Θεὸν δὲν ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ γράψῃ τὰ ἀπομνημονεύματά του καὶ εἰς ἄλλην πλὴν τῆς ἐθνικῆς του γλῶσσαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, αἱ σχέσεις τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νεεμίου πρὸς τὰ ἐξωβιβλικὰ ἀπομνημονεύματα παρουσιάζονται καθ' ἡμᾶς ὡς ἐξῆς· εἰς τινα σημεῖα διαπιστοῦνται πράγματι ὁμοιότητες ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς τὴν μορφήν τοῦ κειμένου. Αἱ ὁμοιότητες αὗται ἐξηγοῦνται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Νεεμίας, ὡς ἀνώτερος αὐλικὸς τοῦ Ἀρταξέρξου εἶχεν ἀσφαλῶς ὑπ' ὄψιν του τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Περσῶν βασιλέων καὶ δὴ τὰς περιφήμους ἐπιγραφὰς Δαρείου τοῦ Α', τὰς καλουμένας ἐπιγραφὰς Bisutun⁵¹ ἢ ἄλλας παρομοίας ἀνατολιτῶν ἡγεμόνων⁵², ἐφ' ὅσον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸ φιλολογικὸν τοῦτο εἶδος ἦτο καὶ πρὸ τῆς χρησιμοποίησεώς του ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ εὐρύτατα διαδεδομένον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀνατολῇ. Πρόχειρον παράδειγμα παρέχει ἡ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου π.Χ. αἰῶνος ἀναγομένη αὐτοβιογραφία τοῦ Χετίτου βασιλέως Hattusili τοῦ Γ', ἡ ὁποία, ὡς ἀναφέρει ὁ Kammenhuber, χαρακτη-

48. Τὸ κείμενον παρὰ C. Bezold, Die Achämenideninschriften.

49. Βλ. F. H. Weissbach, Die Keilinschriften der Achämeniden, σ. X.

50. F. H. Weissbach, μν. ξ. σ. XXVI.

51. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται ἀνευρέθησαν ἐν Bisutun (Behistoun), χωρὶν τινὶ τοῦ Κουρδιστάν, ἐν τῇ Δυτικῇ Περσίᾳ. Εἶναι γεγραμμένα διὰ χαρακτῆρων τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

52. Βλ. καὶ S. Mowinkel, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 287 καὶ 313. Πρβλ. καὶ R. Pfeiffer, μν. ξ., σ. 838. Κατὰ τὸν Pfeiffer δὲν θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Νεεμίας καὶ τὰς Αἰγυπτιακὰς αὐτοβιογραφίας (βλ. αὐτόθι). Τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ὡς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ ὅτι αὗται συγκρινόμεναι πρὸς τὰς προαναφερθείσας ἐπιγραφὰς παρουσιάζουν μορφολογικὰς διαφορὰς. Ἄλλως τε ὁ Νεεμίας εἶχεν εἰς τὸ ἐγγὺς περιβάλλον του προσιτώτερον καὶ προσφορώτερον ὕλικόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ὅμως πάλιν δὲν παρουσιάζει μεγάλην ἐξάρτησιν, ὡς καὶ κατωτέρω ἐν συμπεράσματι θὰ λεχθῇ.

ρίζεται ως ἡ ἀρχαιοτάτη βιογραφία τῆς παγκοσμίου λογοτεχνίας⁵³. Παρὰ ταῦτα δὲν εὐσταθεῖ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Mowinkel, ὅτι δῆθεν τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου παρουσιάζουν ἐξάρτησιν ἐκ τῶν ἐξωβιβλικῶν τούτων κειμένων καὶ μάλιστα τοιαύτην, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν εἶδος ἀπομιμήσεως αὐτῶν. Εἰς βεβαίωσιν τούτου ἔρχεται ἡ πληθὺς τῶν μεταξὺ αὐτῶν ὑπαρχουσῶν ἀνομοιοτήτων καὶ διαφορῶν. Αἱ διαφοραὶ αὗται περὶ τῶν ὁποίων ἐλέχθησαν ἤδη ἱκανά, εἶναι οὐσιώδεις, διότι ἀναφέρονται ὄχι τόσο εἰς τὴν μορφήν ὅσον καὶ κυρίως εἰς τὸ περιεχόμενον, τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὕφος τῶν ἀπομνημονευμάτων.

Τὸ γενικὸν συμπέρασμα ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης εἶναι, ὅτι ὁ Νεεμίας ἐκ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἐν τῷ Περσικῷ ἀνακτορικῷ περιβάλλοντι, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔζη, εἶχεν ἀναμφιβόλως γνωρίσει τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῶν ἀπομνημονευμάτων. Χρησιμοποιήσας ὅμως τοῦτο δὲν ἐξηρτήθη δουλικῶς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸναντίον ἔκαμεν ἐλευθέραν αὐτοῦ χρῆσιν καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸ νέον περιεχόμενον λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸ πνεῦμα τῆς ὁποίας καὶ κυριαρχεῖ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του. Οὕτω παρουσιάζουν ταῦτα σαφῆ δείγματα αὐτοτελείας καὶ πρωτοτυπίας. Θὰ ἦτο δὲ ἀδικαιολόγητον καὶ ἐπιστημονικῶς μὴ ἐπιτρεπτόν, ἐὰν προσεπάθει τις, ὡς ἐν τινι μέτρῳ ὁ Mowinkel ἐν προκειμένῳ, νὰ ἀμβισβητήσῃ τὴν πρωτοτυπίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ νὰ ἐκλάβῃ τὰς ιδέας αὐτῆς ὡς δάνειον ἐκ ξένων πρωτοτύπων⁵⁴.

(Συνεχίζεται)

53. Βλ. A. Kammenhuber, μν. ἔ., σ. 154.

54. Πρβλ. καὶ B. Βόλλα, *Θεὸς καὶ Ἱστορία ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ*, σ. 5 καὶ A. Φιλιππίδου, *Ἱστορία τῆς θρησκείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ*, τόμ. Α'. 'Ἡ πηγὴ' 'Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, σ. 229-230.